

SECTION 1. HISTORY AND THEORY OF LAW AND STATE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-1>

LAW-MAKING ACTIVITY: MODES OF KNOWLEDGE

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: МОДУСИ ПІЗНАННЯ

Bohinich O. L.

*Candidate of Legal Sciences,
Senior Researcher
Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences
of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Богініч О. Л.

*кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник Інститут
держави і права Національної
академії наук України
м. Київ, Україна*

Проблематика правотворчості не є новою для юридичної науки. Досить ґрунтовні розвідки в цій сфері юридичної діяльності були зроблені як вітчизняними, так і закордонними фахівцями. В центрі уваги науковців були як теоретико-методологічні аспекти правотворчості, так і прикладні. До перших, зокрема належать питання співвідношення правосвідомості та правотворчості, питання форм (джерел права). До других, проблема юридичної техніки, процесуальної форми правотворчості тощо. Водночас антропологічний поворот в науці, поява так званого посткласичного знання сьогодні актуалізували дослідження онтологічних та гносеологічних засад правотворчості.

Правотворчість як феномен соціально-політичної дійсності неможливо зрозуміти без звернення до більш загальних феноменів, якими в нашому випадку є суспільство (соціум). Останнє розглянемо у якості системи, якій властиві свої специфічні закономірності. Серед таких зокрема слід назвати наявність у суспільстві порядку, що окрім іншого вважається атрибутивною характеристикою його функціонування.

Так, порядок з точки зору теорії систем – це спосіб функціонування системи, який забезпечує досягнення мети, заради якої вона існує. Це характерно як для органічних, так і неорганічних систем. Соціальний порядок також не відрізняється від цієї закономірності: забезпечує її (соціальної системи) гомеостаз, тобто відтворення та розвиток. Оскільки людина не тільки біологічна, але й соціальна істота,

то порядок в соціумі підтримується за посередництва особливих соціальних норм, якими в державно-організованому суспільстві виступають юридичні норми. Але на відміну від біологічних законів, які діють автоматично, юридичні норми потребують дії свого активного чинника, яким у суспільстві є воля людей, що об'єктивується в державі здебільшого через спеціальні органи (зокрема, правотворчі) [1, с. 165].

Таким чином, логічно припустити, що правотворчість виступає у якості атрибутивної характеристики будь-якого суспільства, в першу чергу суспільства, у якому громадяни об'єдналися в політичний союз. Окрім вищезазначеної теорії систем проблематику правотворчості в її онтологічному та гносеологічному аспектах допоможе розглянути залучення та використання методології синергетики. Згідно з синергетичним підходом, самоорганізація складних систем спрямовується від хаосу до дедалі більшої впорядкованості на основі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації відповідно до певних патернів (моделей) [2, с. 581].

В зв'язку з зазначеним, важливими вбачаються три моменти: по-перше, суспільство (соціальна система) правомірно розглядається як складна організація, по-друге, воно має потенцію до самоорганізації, по-третє, для суспільства характерним є рух від хаосу до порядку.

Розглянемо зміст кожного з цих складових окремо. Як відомо, соціальна система об'єднує у собі державу та суспільство, між якими існують прямі та зворотні зв'язки. Одним із таких видів зв'язків є контроль за дотриманням параметрів функціонування системи. У даному випадку відносин між державою та громадянським суспільством такий контроль носить взаємний характер: спочатку суспільство задає державі певні цілі, які вона повинна досягнути (наприклад, забезпечити нормативне регулювання прав громадян), а остання, у свою чергу, має право вимагати від суспільства, його окремих структур, в т. ч. громадян виконання приписів норм законів, інших нормативно-правових актів [3, с. 126]. Правотворчість, яку здійснюють компетентні органи держави, символізує собою прямий зв'язок, що одночасно не виключає наявність зворотнього зв'язку з боку суспільства у вигляді, наприклад, народної ініціативи про проведення референдуму. На жаль, принагідно можна констатувати, що повноваження народу щодо проведення референдуму у поточній Конституції України явно звужені, що, з точки зору автора, підриває засади народовладдя в нашій державі.

Не сприяє розвитку народовладдя в Україні також обмежені можливості з боку суспільства на власне самоуправління (самоорганізацію). Передбачені законодавством такі форми самоуправління як загальні збори громадян, місцева ініціатива, громадські слухання (обговорення)

вочевидь не можуть справити вирішального впливу на політику держави або місцевої громади, в тому числі щодо питань нормативного регулювання суспільних відносин.

Як зазначалось, третьою складовою синергетичного підходу до дослідження проблематики правотворчості виступає рух суспільства від хаосу до порядку. І дійсно, вся історія розвитку людства сповнена зразками подібних суспільних трансформацій. В контексті проблеми, що розглядається – це поява звичаєвого права як реакція на хаос у суспільних відносинах первинних суспільств, пізніше – поява протодержав, а отже перших джерел писаного права, направлених на подолання хаосу, пов'язаного з виникненням приватної власності та наступним соціальним розшаруванням як наслідок дії першого чинника, в подальшому – зміна правового регулювання рабовласницьких відносин та відносин, пов'язаних з наявністю середньовічних станових привілеїв на правове регулювання капіталістичної доби, що було реакцією на їх архаїзм, який викликав певний хаос у розвитку виробничих сил. І, нарешті, поява після Жовтневої революції у 1917 р. соціалістичного права, яке, на думку теоретиків наукового комунізму, було покликано протидіяти хаосу у капіталістичних відносинах, що носили, на їх погляд, деструктивний характер відносно подальшого соціального прогресу.

Як можна побачити з наведеного, всі вищезазначені зміни у стані суспільств в режимі руху від хаосу до порядку викликані в першу чергу внутрішніми причинами, коли наростала ентропія (міра хаосу) і щоб вижити система потребувала трансформацій, які окрім іншого здійснювались шляхом використання внутрішніх механізмів (зокрема, правотворчих). Інакше кажучи, відбувалась самоорганізація системи завдяки змінам у правовому регулюванні.

Отже, стає очевидним, що право вкорінене в буття людей як необхідний порядок їх взаємного співіснування. В зв'язку з цим постає питання: онтологія права належить до матеріального світу чи ідеального? Зазначене питання потребує своє відповіді в першу чергу, виходячи з інтересів суб'єктів правотворчості, оскільки зможе служити компасом при опосередкуванні ними суспільних відносин. Наприклад, які суспільні відносини можна взяти за основу при їх правовому регулюванні, чи існують об'єктивні межі розсуду законодавця в такій діяльності, чи повинна містити така діяльність певні запобіжники від волонтаризму тощо?

З нашої точки зору, щоб вирішити це питання, треба звернутися до інструментарію гносеології, оскільки буття права пізнається тільки завдяки наявності когнітивного потенціалу людської свідомості. В свою чергу проблематику права покликана адекватно вивчати така

різновидність свідомості як правосвідомість. І дійсно. Правова свідомість генетично і історично передує будь-якому позитивному знанню, в тому числі законотворчому процесу. В рамках правосвідомості відбуваються первинний аналіз і оцінка обставин об'єктивної дійсності.

Теоретичною основою цього висновку була класична теорія відображення, відповідно до якої у свідомості індивіда під впливом матеріальних чинників (матерії у її широкому розумінні, в т.ч. соціальної) з'являються образи (зліпки) фрагментів дійсності. Стосовно соціальної матерії це означало, що соціальні відносини відображаються у свідомості людей, яка на основі їх пізнання формує їх абстрактний образ. Зокрема, саме так рухався процес пізнання права: від відчуття, сприйняття речей об'єктивного світу, зокрема поведінки людини, до надання йому форм теоретичного знання – понять та категорій. Тобто певні вчинки людей спочатку викликали у соціуму окремі реакції у вигляді оцінок, почуттів (негативні – засуджуючи, позитивні – схвальні). Пізніше – вони набули рис теоретичного узагальнення таких форм поведінки у вигляді ідей, теорій, які, у свою чергу, пізніше трансформувались за посередництва механізмів правотворчості у інституційні утворення – правові норми (каральні, заохочуючи тощо). Таким чином, правомірним є висновок, що реальні соціальні відносини, які у процесі розвитку людства набули правових рис (стали джерелом права), є їх буттєвою основою, тобто буття права має своїм підґрунтям реальний матеріальний світ у його соціальному вимірі. Інакше кажучи, онтологія права має свій матеріальний модус існування.

Водночас сьогодні право розуміється не тільки як зліпок з матеріальних відносин, яке через норми права впливає на суспільні відносини, а право також розглядається у якості певних матриць (образів права), які знаходяться у свідомості індивідів, що творчо застосовують їх при оцінці тих чи інших відносин як правових. Наприклад, така неklasична теорія права як феноменологічна стверджує, що право не є буттям речей, а буттям понять. Цьому сприяють, з точки зору цієї науки, структури свідомості, які передують досвіду і є вродженими атрибутами людського розуму. В зв'язку з зазначеним можна припустити, що певні «правові матриці» у свідомості людини, поєднуючись з її правовим буттям, створюють нормативні моделі людської поведінки, які поєднують у собі дві засади: позаісторичні (трансцендентні) та історичні. Мається на увазі, що правосвідомість одночасно може містити ідеї, які на сучасний лад можна ідентифікувати як правові, а також ідеї, які були «правовими» на певному історичному етапі розвитку.

Отже, виходячи з наведеного, логічним буде також висновок, що буття права окрім його матеріальної форми (соціальні відносини) має

одночасно і ідеальну форму – правосвідомість. Тобто теза про ідеальний модус онтології права має властивість наукової істини, як і її протилежна за змістом теза. Інакше кажучи, можемо констатувати, що буття права існує як у його ідеальній, так і матеріальній формі.

Зазначені висновки носять важливий методологічний характер для правотворчості, оскільки остання презентує собою специфічний гносеологічний засіб теоретичного відображення правової реальності, яка існує в двох модусах – матеріальному та ідеальному.

Матеріальні та ідеальні модуси скеровують законодавця (в широкому розумінні цього терміну) на пошук тих соціальних відносин, які характеризуються в першу чергу своєю типовістю та довготривалістю існування. Другим кроком буде їх перевірка на відповідність основним правовим цінностям, оскільки, як відомо, протиправні відносини між певними індивідами, їх групами можуть також носити довготривалій та типовий характер. Наприклад, відносини в маргінальних чи злочинних угрупованнях, де діє право сили, а не сила права.

Таким чином, виходячи з наведеного, стає очевидним, що завданням законодавця при опосередкуванні суспільних відносин буде знаходження в матеріальних та/або духовних сферах буття права його власних ціннісних підстав та подальше впровадження знайденого у реальні суспільні відносини через відповідні правотворчі процедури.

Література:

1. Богініч О. Л. Онтологічні та гносеологічні засади правотворчості. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 164–173. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001371503>
2. Лукьянець В. Синергетика. *Філософський енциклопедичний словник*. К., 2002. С. 581.
3. Богініч О. Л. Відповідальність держави перед громадянським суспільством: окремі питання теорії. *Правова держава*. Щорічник наукових праць. Випуск 31. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 123–127.